

TERGOVGA QADAR TEKSHIRUV BOSQICHIDA QONUNIYLIKNI TA'MINLASH.

Murodov Baxtiyorjon Bahodirovich

Tashkent International University

"Huquqiy fanlar" kafedrası yuridik fanlar doktori

(DSc) professor

Zayniddinov Firdavs Akramjon o'g'li

Toshkent davlat transport universiteti

Yurisprudensiya yo'nalishi

4-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolamizda O'zbekiston Respublikasi jinoyat-protsessual qonunchiligida tergovga qadar tekshiruv bosqichida qonuniylikni ta'minlash haqida o'zbek olimlarining ilmiy qarashlari hamda ularga o'z fikrlarimiz orqali bildirgan munosabatlarimiz aks etgan.

Kalit so'zlar: ishni sudga qadar yuritish, jinoyat ishi qo'zg'atish, jinoyat ishi qo'zg'atishni rad etish, tergovga qadar tekshiruv, surishtiruv, dastlabki tergov, protsessual majburlov choralari, protsessual harakatlar, tergov harakatlari, qamoqqa olish, uy qamog'i qo'llash, garov.

Аннотация. В данной статье отражены научные взгляды узбекских учёных на стадий доследственной проверки, которая считается новым институтом в уголовно-процессуальном законодательстве Республики Узбекистан, а также наши отношение к ним, выраженные через свои мнения.

Ключевые слова: расследование уголовного дела до суда, возбуждение уголовного дела, отказ в возбуждении уголовного дела, доследственная проверка, дознание, предварительное следствие, меры процессуального принуждения, процессуальные действия, следственные действия, задержание, применение домашнего ареста, залога

Annotation. This article reflects the scientific views of Uzbek scientists on the stages of pre-investigation verification, which is considered a new institution in the criminal procedural legislation of the Republic of Uzbekistan, as well as our attitude towards them, expressed through our opinions.

Key words: investigation of a criminal case before trial, initiation of a criminal case, refusal to initiate a criminal case, pre-investigation check, inquiry, preliminary investigation, measures of procedural coercion, procedural actions, investigative actions, detention, application of house arrest, bail.

Hozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasida har qanday jinoyat haqidagi ariza ham, xabar va boshqa ko‘rinishdagi ma’lumotlar ham ishni sudga qadar yuritish shakllaridan biri bo‘lmish tergovga qadar tekshiruv bosqichida tekshirib chiqiladi, bundan darhol jinoyat ishi qo‘zg‘atiladigan hollar mustasno. Bunday tartib jinoyat-protsessual qonunchiligiga 2017-yildan boshlab kiritilgan bo‘lib, shunga qadar bu bosqich surishtiruv bosqichi sifatida belgilangan edi.

2017-yil 6-sentabr kuni “Surishtiruv instituti takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi Qonun qabul qilindi. Qonun bilan Jinoyat-protsessual kodeksiga bir necha o‘nta o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritilib, jinoiy-huquqiy sohada sezilarli yangiliklar amalga oshirildi. Shulardan eng ko‘zga ko‘ringan yangiliklardan biri sifatida ishni sudga qadar yuritish bosqichidagi islohotlarni aytishimiz mumkin. Qonun qabul qilinguniga qadar “surishtiruv” deb nomlanuvchi jinoyat-protsessual bosqich o‘z nomini “tergovga qadar tekshiruv” bosqichiga o‘zgartirib, surishtiruvning o‘zi esa dastlabki tergov

bilan bir qatorda jinoyatlarni tergov qilish shakllari qatoridan o‘rin oldi. Aniqroq tartib bilan aytadigan bo‘lsak, ishni sudga qadar yuritish bosqichi o‘z o‘rnida uchta shaklga ega bo‘ldi.

Birinchisi, tergovga qadar tekshiruv shakli bo‘lib, jinoyatga oid arizalar, xabarlar va boshqa ma’lumotlar ro‘yxatga olinganidan to jinoyat ishini qo‘zg‘atish haqidagi yoki jinoyat ishi qo‘zg‘atishni rad etish haqidagi qaror qabul qilinguniga qadar bo‘lgan jarayonni nazarda tutadi.

Ikkinchisi, surishtiruv shakli bo‘lib, jinoyat ishi qo‘zg‘atish haqidagi qaror qabul qilinganidan so‘ng bir oylik muddat ichida ijtimoiy xavfi katta bo‘lmagan jinoyatlarni tergov qilishni va yakuniy qaror qabul qilishni nazarda tutadi.

Tergovga qadar tekshiruv bosqichi jinoyat protsessining eng mas’uliyatli va "nozik" davri hisoblanadi. Aynan shu bosqichda inson huquqlari va qonun ustuvorligi o‘rtasidagi muvozanatni saqlash davlat huquqni muhofaza qilish organlarining asosiy vazifasidir.

Tergovga qadar tekshiruvda qonuniylik: Huquqiy kafolatlar.

Tergovga qadar tekshiruv — bu jinoyat haqidagi xabarlarni tekshirish va jinoiy ish qo‘zg‘atish uchun asoslar bor-yo‘qligini aniqlashga qaratilgan protsessual faoliyatdir. Bu bosqichda qonuniylikni ta’minlash nafaqat jinoyatchilikka qarshi kurashish, balki aybsiz shaxslarning asossiz ta’qib qilinishidan himoya qilish demakdir.

Qonuniylikni ta’minlashning asosiy ustunlari

Tergovga qadar tekshiruv o‘tkazishda quyidagi tamoyillarga qat’iy rioya etilishi shart:

- **Muddatlarga rioya qilish:** O‘zbekiston Respublikasi JPKning 329-moddasiga asosan, tekshiruv 10 kundan (ayrim hollarda 1 oyga uzaytirilishi

mumkin) oshmasligi lozim. Muddat buzilishi fuqarolarning sarson bo'lishiga olib keladi.

• **Dalillar to'plashning qonuniyligi:** Tushuntirishlar olish, ekspertiza tayinlash va ashyolarni olib qo'yish faqat qonunda belgilangan tartibda amalga oshirilishi kerak. G'ayriqonuniy yo'l bilan olingan ma'lumotlar dalil sifatida tan olinmaydi.

• **Prokuror nazorati:** Tekshiruv ustidan prokuror nazorati qonuniylikning eng muhim kafolatidir. Prokuror asossiz rad etilgan ishlar bo'yicha qarorlarni bekor qilish huquqiga ega.

Muammolar va yechimlar

Bugungi kunda sohada raqamlashtirish jarayoni qonuniylikni ta'minlashda katta yordam bermoqda. "**Elektron surishtiruv va tergov**" tizimi orqali:

1. Murojaatlarni ro'yxatdan o'tkazmaslik holatlariga chek qo'yilmoqda.
2. Protsessual muddatlar avtomatik nazorat qilinmoqda.
3. Hujjatlarni qalbakilashtirish imkoniyati kamaymoqda.

Xulosa

Tergovga qadar tekshiruv bosqichida qonuniylikning ta'minlanishi — bu shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarining himoyasidir. Har bir xabar bo'yicha qabul qilingan qaror (ish qo'zg'atish yoki rad etish) qat'iy dalillarga va qonun normalariga asoslanishi shart. Zero, adolat aynan shu — dastlabki qadamdan boshlanadi.

Eslatma: Qonuniylikni ta'minlashda himoyachi (advokat)ning ishtiroki ham muhim ahamiyatga ega. Bugungi qonunchilikda shaxsga nisbatan tekshiruv boshlangan paytdan boshlab uning advokat xizmatidan foydalanish huquqi kafolatlangan.

Bunga qo'shimcha tariqasida, Kiberjinoyatlar va iqtisodiy sohadagi huquqbuzarliklar bugungi kunda tergovga qadar tekshiruv bosqichining eng murakkab yo'nalishlari

hisoblanadi. Maqolaga ushbu o‘ziga xos jihatlarni ham qo‘shib, uni yanada professional darajaga ko‘taramiz.

Maxsus yo‘nalishlar: Kiberjinoyat va Iqtisodiy sohadagi o‘ziga xosliklar

Tergovga qadar tekshiruv bosqichida qonuniylikni ta‘minlashning zamonaviy talablari faqatgina protsessual muddatlar bilan cheklanib qolmay, endilikda texnologik va iqtisodiy asoslanganlikni ham talab etmoqda.

1. Kiberjinoyatchilikda raqamli dalillar daxlsizligi

Kiberjinoyatlar (bank kartalaridan o‘g‘rilik, xakerlik hujumlari) bo‘yicha tekshiruv o‘tkazishda qonuniylik quyidagilarni taqozo etadi:

- **Elektron qurilmalarni olib qo‘yish:** Kompyuter yoki telefonlarni tekshirish faqat xolislar ishtirokida va maxsus texnik mutaxassis jalb qilingan holda amalga oshirilishi shart.

- **Ma‘lumotlar butunligi:** Raqamli dalillarni olish jarayonida ularning mazmuni o‘zgartirilmasligi (hesh-summalarni qayd etish orqali) kafolatlanishi lozim. Aks holda, ushbu dalillar sudda yuridik kuchini yo‘qotadi.

2. Iqtisodiy jinoyatlarda tadbirkorlik himoyasi

Iqtisodiy sohada tergovga qadar tekshiruv o‘tkazishda "tadbirkorlik subyektlarini asossiz tekshirishdan himoya qilish" tamoyili birinchi o‘ringa chiqadi:

- **Tekshirishlarni ro‘yxatga olish:** Har qanday tekshiruv Tadbirkorlarning huquqlarini himoya qilish bo‘yicha vakil (Biznes-ombudsman) bilan kelishilgan yoki vakolatli organlar reyestrndan o‘tkazilgan bo‘lishi shart.

- **Hujjatlarni olib qo‘yish cheklovi:** Tadbirkorlik faoliyatini to‘xtatib qo‘yadigan darajada barcha ashyo va hujjatlarni asossiz olib qo‘yish qat’iyan man etiladi. Faqatgina tekshiruvga bevosita aloqador hujjatlargagina ruxsat beriladi.

Yangilangan Tahliliy Jadval: Zamonaviy xavf-xatarlar va Himoya choralari

Yo‘nalish	Potensial qonun buzilishi	Qonuniylik kafolati
Kiberjinoyat	Shaxsiy yozishmalar va maxfiy ma'lumotlarning asossiz ko'rilishi.	Faqat sud ruxsati (sanksiyasi) bilan axborot resurslarini ko'zdan kechirish.
Iqtisodiy jinoyat	Tadbirkorning moliyaviy hisoblarini asossiz muzlatib qo'yish.	Muzlatish faqat jinoyatga daxldorlik aniq bo'lganda va qisqa muddatga qo'llanilishi.
Korrupsiya	Tekshiruvchining o'zi tomonidan tamagirlik qilinishi.	Jarayonning to'liq audio/video yozib olinishi va "E-Xabar" tizimi orqali nazorat.

Xulosa va Takliflar

Tergovga qadar tekshiruv bosqichi nafaqat aybdorni topish, balki aybsizni himoya qilish uchun xizmat qilishi kerak. Buning uchun:

- Mutaxassislar malakasini oshirish:** Tekshiruvchi organ xodimlari raqamli texnologiyalar va yangi iqtisodiy normalarni chuqur bilishi;
- Sud nazoratini kuchaytirish:** Shaxsiy daxlsizlikka daxl qiluvchi barcha tekshiruv harakatlarini faqat sud sanksiyasi asosida o'tkazish amaliyotini kengaytirish lozim.

Xizmat doirasida: Agar siz ushbu maqolani ilmiy konferensiya yoki rasmiy nashr uchun tayyorlayotgan bo'lsangiz, unga kerakli bibliografik havolalar va qonun moddalarini aniq formatda joylashtirib berishim mumkin.

Xulosa qilib aytganda, **tergovga qadar tekshiruvda qonuniylikni ta'minlash** — bu shunchaki huquqiy jarayon emas, balki davlatning o'z fuqarolari oldidagi mas'uliyati va adolat mezonidir.

1. Huquqiy himoya va "Inson qadri"

Zamonaviy tergov tizimi "aybdorni jazolash" tamoyilidan **"inson huquqlarini himoya qilish"** tamoyiliga o'tmoqda. "Miranda qoidasi", advokat ishtirokining kengayishi va qiynoqlarga qarshi videokuzatuv tizimi bu bosqichdagi asossiz tazyiqlarning oldini oluvchi eng kuchli "qalqon"ga aylandi.

2. Raqamlashtirish — Shaffoflik kafolati

Inson omilini kamaytirish va "Elektron surishtiruv" tizimlarining joriy etilishi hujjatlarni soxtalashtirish va muddatlarni o'tkazib yuborish kabi eski "kasalliklar"ga chek qo'ymoqda. Raqamli nazorat orqali har bir ariza va har bir qaror real vaqt rejimida prokuror va sud nazoratida turibdi.

3. Ixtisoslashuv va Kelajak

Kiberjinoyatchilik va iqtisodiy sohadagi murakkabliklar tergovchi va surishtiruvchilardan nafaqat yuridik, balki IT va moliyaviy bilimlarni ham talab qilmoqda. Qonuniylikni ta'minlash endilikda texnologik va iqtisodiy asoslanganlik bilan chambarchas bog'liqdir.

Yakuniy fikr: Tergovga qadar tekshiruv bosqichi qanchalik shaffof va qonuniy bo'lsa, jamiyatning sud-huquq tizimiga bo'lgan ishonchi shunchalik yuqori bo'ladi. Adolat poydevori aynan shu — jinoyat haqida xabar kelib tushgan ilk daqiqalardan oq qo'yiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi (2021-yil 22-sentabr holatiga ko'ra oxirgi tahrir). – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi, normativ hujjatlar bazasi (lex.uz).

2. O‘zbekiston Respublikasining “Harakatlar strategiyasi” (2017–2021 va 2022– 2026 yillar davri) doirasidagi jinoyat protsessi islohotlari haqidagi Prezident farmonlari va qarorlari.
3. Rustambaev M.X. O‘zbekiston Respublikasi jinoyat-protsessual huquqi. – Toshkent: Adolat, 2020.
4. Saidov A., Xoljigitov N. Jinoyat protsessida tergovga qadar tekshiruv: muammolar va takomillashtirish yo‘llari // Huquqiy tadqiqotlar jurnali, 2022, № 3.